

EMBERTANI ADATOK A DUNAKANYAR (VISEGRÁD–DIÓS) KÉSŐ RÓMAI KORI NÉPESSÉGÉHEZ

Merczi Mónika

Balassa Bálint Múzeum, Esztergom

Merczi, M.: Anthropological data to the Late Roman Period population of the Danube bend (Visegrád–Diós). *In the 4th–5th century cemetery of Visegrád–Diós, excavated to the extend of 80%, the population of a Late Roman period small fortress was buried. There were lying 75 children and 163 adults, including 99 men and 64 women. The peak mortality rate of adults can be seen 35–39 years, and the more unfavourable mortality afflicted mostly men. The population belonged to the Europoid great race mainly with a long (dolichocranic) skull and medium stature, but behind this average value a smaller and a taller group can be observed. The population diverged from the 4 similar age samples of Eastern Transdanubia.*

Keywords: Paleoanthropology; Roman period; Pannonia.

Bevezetés

A dunai vízlépcső építésével összefüggő régészeti feltárások során 1988–1996 között Gróf Péter és Gróh Dániel Visegrád–Gizellamajor területén feltárt egy késő római kori kiserődöt, amely a Dunakanyar IV–V. századi határvédelmi rendszerének fontos láncszeme volt.

Az erődötől mintegy 150 m-re, az un. Diós határrészen mintegy 80 százalékban ugyancsak feltárára került annak temetője is. A sírok száma 220, amely a szórványleletekkel együtt 238 csontvázat és egy hamvasztott csontmaradványokat tartalmazó urnasírt eredményezett. A sírok egy része kirabolt, feldúlt állapotban volt. Hogy a temetőbe nemcsak az erőd katonáit temették, hanem polgári személyeket is, arról a női és gyermeksírok tanúskodnak. A temetőt a IV. század második fele és az V. század eleje között használták (Gróf és Gróh 1991a,b, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997a,b,c).

Anyag és módszer

Amint arról a fentiekben szó volt, a temetőből 238 egyén csontvázletele állt az embertani kutatás rendelkezésére. A 2–4. sírszámon szereplő keveredett, hiányos csontmaradványok 4 férfi, 3 nő és 5 juvenis korú egyénhez tartoztak, közülük csupán egy férfi (2–4/a) és egy nő (2–4/b) jobb megtartású koponyája került az elemzett leletek közé. Nem érintette a vizsgálat a hamvasztásos sír csontmaradványát.

A gyermekek életkorának becslése a tej- és maradó fogak fejlődése (Schour és Massler 1941), valamint végtagcsontjaik hossza (Stloukal és Hanáková 1978) alapján történt. A juvenisek életkorának becslése az izületi végződés alapján történt (Schinz et al. 1952, Ferembach et al. 1979). A felnőttek életkorát négy korjelző alapján becsültem meg (Nemeskéri et al. 1960), a koponyavarratok esetében azonban nem az endo-, hanem az ectocranialis felszín elcsontosodását véve figyelembe. A 15–x évesek nemét 22 jelleg

(Éry et al. 1963), valamint a sulcus praeauricularis alapján becsültem meg. A méretek felvétele Martin–Saller (1957) alapján történt, osztályeloszlásukat és átlagszórásukat Alekszejev–Debec (1964) szerint elemezve. A testmagasság számítás Sjøvold (1990) összes rasszra kidolgozott képleteivel történt. A leletek típusjellegének értékelésénél Lipták (1980) leírásaira támaszkodtam. A távolságszámítás Penrose (1954) módszerével, az átlagértékek standardizálása Thoma (1978) szerint, a szignifikanciaszint meghatározása Rahman (1962) szerint történt 10 koponyaméret (Martin 1, 8, 9, 17, 40, 45, 48, 51, 52, 54) átlagértéke alapján. A korcsoporti, nemi és metrikus összehasonlítás az alábbi késő római kori temetőket érintette: Budapest–Kaszásdűlő (Fráter 1993), Majs (Éry 1968), Pécs–István tér (Éry 1973), Tác–Margittelep (Éry 2000), Tokod (Éry 1981).

Eredmények

1. Népesedési jellemzők

A 238 vizsgált egyén korcsoporti eloszlását az 1. táblázat szemlélteti. A számok a következő jelenségekre hívják fel a figyelmet.

1. táblázat. A halottak korcsoport és nem szerinti megoszlása.
Table 1. Distribution according to age and sex of the dead.

Korcsoport <i>Age group</i>	Mindkét nem <i>Both sexes</i>		Férfiak <i>Males</i>		Nők <i>Females</i>	
	n	%	n	%	n	%
0	3,0	1,26				
1–4	36,5	15,34				
5–9	25,0	10,51				
10–14	10,5	4,41				
15–19	10,6	4,45	7,5	7,58	3,1	4,84
20–24	8,0	3,36	6,0	6,06	2,0	3,13
25–29	13,2	5,55	8,7	8,79	4,5	7,03
30–34	19,0	7,98	12,4	12,52	6,6	10,31
35–39	29,2	12,27	18,1	18,28	11,1	17,34
40–44	18,2	7,65	10,3	10,40	7,9	12,35
45–49	17,6	7,39	10,4	10,50	7,2	11,25
50–54	22,2	9,33	13,5	13,64	8,7	13,59
55–59	14,6	6,13	6,7	6,77	7,9	12,35
60–64	4,3	1,81	1,7	1,72	2,6	4,06
65–69	2,6	1,09	1,6	1,62	1,0	1,56
70–74	3,5	1,47	2,1	2,12	1,4	2,19
Mind–Total:	238,0	100,00	99,00	100,00	64,0	100,00

Először, hogy a mintában igen csekély, mindössze 3 fő tartozik a 0 éves korba, feltehető tehát, hogy a temetőbe nem temették be e korév halottait, ugyanakkor viszonylag magasnak tűnik az 1–9 év közöttiek aránya. Másodsor, hogy a felnőttek halálozási csúcserőke igen korán, már a 35–39 életév között jelentkeznek, nemi különbség nélkül. Harmadsor, hogy a férfi–nő arány 61:39 százalék, amely jelentős férfifébbletet vagy éppenséggel nőhiányt jelez. És végül negyedsor, hogy a 15–39 év között a férfiak halandósága kedvezőtlenebb, mint a nőké.

Ha ezeket a jelenségeket összevetjük a más római kori mintákkal, az alábbiak állapíthatók meg (2. táblázat). Először, hogy a csecsemőkorúak aránya Visegrádon a legalacsonyabb.

2. táblázat. Összehasonlító életkori és nemi adatok római kori mintákban.
Table 2. Comparative age and sex data between Roman Period samples.

Sorozatok–Series Korcsoportok–Age groups:	Visegrád n: 238	Tác n: 420	Bp.-Kaszásd. n: 335	Pécs n: 152	Tokod n: 147
0	1,3	2,2	10,1	11,2	2,7
1–14	30,3	31,4	28,6	30,3	25,2
15–19	4,4	8,9	6,2	2,3	2,8
20–29	8,9	3,2	4,7	5,4	6,9
30–39	20,2	7,1	10,0	10,2	7,5
40–49	15,0	16,9	13,7	14,3	14,1
50–59	15,5	20,4	12,5	17,6	28,8
60– x	4,4	9,9	14,2	8,7	12,0
Összesen–Total:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nemi arány–Sex ratio:					
Férfiak–Males (N)	99	128	87*	37	56
Nők–Females (N)	64	151	77*	52	50
Férfiak–Males 15–39 (%)	53,2	25,0	25,5*	33,2	19,8
Nők–Females 15–39 (%)	42,7	32,2	27,5*	28,8	28,4

* = nem meghatározás 20 évtől – Sex determination from 20 years of age.

Másodszor, hogy a felnőttek adults kori halálozási csúcserőteke csupán Visegrádon észlelhető. Harmadszor, hogy Visegrádon a legnagyobb a két nem számbeli aránytalansága. Negyedszer, hogy a 15–39 év közötti férfiak halandósága Visegrádon a legmagasabb. Az utóbbi jelenség e határvidék katonai szolgálatával lehet összefüggésben, mivel azonban a másik négy mintához képest a visegrádi nőknek is nagyobb hányada hunyt el fiatal felnőttként, a jelenség csupán a katonai szolgálat teherterhelésével nem magyarázható.

2. Nemi kifejezettség

A férfiak és nők nemi kifejezettségének összesített értékeit a 3. táblázat szemlélteti. A férfiak nemi jellegei a koponyán és vázcsontokon mérsékeltén férfiasak. A leginkább férfiasnak a processus mastoideus, a facies zygomaticus, az angulus mandibulae, a caput femoris és a sulcus praeauricularis mutatkozott, legkevésbé férfiasnak a tuber frontale et parietale. A nők nemi jellegei a koponyán férfiasak, a vázcsontokon nőiesek. Leginkább nőiesnek az angulus subpubicus és a caput femoris, legkevésbé nőiesnek a processus mastoideus és az állkapocs négy jellege bizonyult.

A nemi kétalakúság legkifejezettebb a glabella és arcus superciliaris, az angulus subpubicus, az ischio-pubis jelző, a cotylo-ischiadikus jelző, a caput femoris és a sulcus praeauricularis esetében.

3. táblázat. A vizsgált nemi jellegek kifejezettségének mértéke (23–x évesek).
Table 3. Degree of sexualisation of the examined traits (23–x years of age).

Nemi jellegek – Sex traits	Férfiak – Males		Nők – Females	
	n	$\bar{X}$	n	$\bar{X}$
A koponya nemi jellegei <i>Sex traits of the skull</i>				
1. Tuber frontale et parietale	44	+0,09	29	-0,21
2. Glabella, arcus superciliaris	51	+0,71	30	-0,77
3. Processus mastoideus	53	+1,23	36	+0,11
4. Protuberantia occipitalis externa	43	+0,33	29	-0,90
5. Squama occipitalis	42	+0,55	31	-0,23
6. Margo supraorbitalis	48	+0,19	34	-0,50
7. Arcus zygomaticus	31	+0,65	21	-0,76
8. Facies zygomaticus	46	+1,00	34	-0,09
9. Corpus mandibulae	36	+0,44	22	+0,27
10. Protuberantia mentalis	51	+0,67	36	+0,28
11. Angulus mandibulae	44	+1,11	36	+0,31
12. Caput mandibulae	43	+0,93	34	+0,29
Átlag–Mean		+0,67		-0,15
A váz nemi jellegei <i>Sex traits of the postcranial bones</i>				
13. Pelvis major	32	+0,69	23	-0,22
14. Pelvis minor	30	+0,17	24	-0,63
15. Angulus subpubicus	46	+0,89	32	-1,19
16. Incisura ischiadica major	44	+0,25	26	-0,69
17. Foramen obturatum	45	+0,62	36	-0,67
18. Ischio-pubis index	35	+0,80	18	-0,72
19. Cotilo-ischiadic index	39	+0,85	29	-0,83
20. Sacrum	34	+0,29	28	-0,71
21. Caput femoris	55	+1,24	39	-1,08
22. Linea aspera	62	+0,44	45	-0,11
23. Sulcus praeauricularis	45	+1,31	37	-0,92
Átlag–Mean		+0,71		-0,71

3. A koponya méret és alak szerinti sajátosságai

A koponyaméreték átlagos szóráshányadosa a férfiaknál 105,19, a nőknél 110,94, mindez a minta mérsékelt fokú kevertségére utal. A férfiak esetében szignifikánsan nagy szórású a koponyaalap hossza, az arcprofilszög és a koponyaszélesség/basion–bregma magassági jelző, szignifikánsan kis szórást csupán a koponyakapacitás mutat. A nők esetében szignifikánsan nagy szóródású a legnagyobb koponyaszélesség és a fülmagasság, míg szignifikánsan kis szórású az egészarcmagasság/járomívszélesség jelzője. Ha a férfiak és nők 10 koponyamérete közötti Penrose távolságot is kiszámítjuk, ugyan nem kapunk 99 %-ra szignifikáns hasonlóságot, mindazonáltal az érték a 97,5 %-os szignifikancia fölött marad. Különbség a 10 méret esetében elsősorban a két nem basion–bregma magassági értékei között mutatkozik.

4. táblázat. A koponya statisztikai paramétereit. Férfiak (18–x évesek).
Table 4. Statistical parameters of the skull. Males (18–x years of age).

Martin No.	n	$\bar{X}$	$V_{\text{Min}}-V_{\text{max}}$	SD	S.R.
1	29	186,79	176–199	5,839	95,72
5	19	101,16	92–116	5,871	143,20**
8	27	141,70	135–155	4,913	98,26
9	39	96,13	89–109	4,589	104,30
17	19	134,26	124–143	5,877	119,94
20	25	114,12	107–122	4,226	105,65
38	22	1452,21	1339–1591	68,174	60,87*
40	17	95,35	87–106	5,267	107,49
45	13	135,92	128–148	5,751	112,76
47	24	116,33	108–129	6,197	88,53
48	26	70,19	63–79	4,186	102,10
51	29	40,93	37–43	1,646	91,44
52	29	32,97	30–36	1,918	100,95
54	33	24,15	21–27	1,564	86,89
55	27	51,74	46–58	2,836	97,79
65	20	123,75	113–138	7,040	123,51
66	33	105,39	90–121	6,982	110,83
72	18	86,44	78–94	4,540	156,55**
75/1	10	31,40	26–37	4,222	91,78
8:1	23	76,08	69,85–87,08	4,255	132,97
17:1	17	72,30	67,32–77,30	3,133	101,06
17:8	17	94,70	83,23–105,15	6,166	140,14**
20:1	22	61,26	56,61–65,05	2,209	88,36
20:8	24	81,11	72,00–87,77	3,636	110,18
9:8	25	68,12	60,00–75,74	4,507	136,58
47:45	13	86,51	77,70–96,27	5,702	107,58
48:45	13	52,17	47,10–58,21	3,407	106,47
52:51	29	77,63	71,43–87,80	4,820	96,40
54:55	27	44,90	39,29–53,06	3,114	75,95

* = szignifikánsan nagy szórás ($P < 1\%$) – significantly high standard deviation,

** = szignifikánsan kis szórás ($P < 99\%$) – significantly low standard deviation.

A férfiak koponyája a méretek és leíró jellegek osztályozása szerint a következő. Koponyájuk hosszú (dolichokran), középszéles (metriokran), s főként a fulmagasság esetében alacsony (chamaekran). Egészarcuk és felsőarcuk egyaránt alacsony, illetve széles (euryprosop, euryen), szemüregük középszéles és középmagas (mesokonch), orruk középszéles és középmagas (mesorrhin). A koponya alakja felülnézetben ovoid (56,3%), hátulnézetben bomba alakú (70,0%). Nyakszirtjük ívelt (curvoccipital) (85,0%), kisebb részt (12,5%) kontyos (bathrokran), egyetlen esetben (2,5%) lapult (planoccipital). Homlokuk mérsékelten hátrafutó (81,6%); sutura metopica az esetek 10,9 %-ban fordul elő. A szemüreg alakja átmeneti (subrectangularis) (47,0%); az orrprofil egyenes (66,7%), néha domború (33,3%); az orrgyök mély (54,3%), néhány esetben sekély (11,4%). Az apertura piriformis anthropin (77,5%), de viszonylag gyakori (17,5%) a fossa praeasalis. Alveolaris prognathia az esetek 67,6 %-ban volt észlelhető; a fossa canina többnyire mély (48,8%), de néhány (9,7%) kitöltött is akad. Felső fogívük az esetek felében széttartónak, másik felében beívelőnek mutatkozott.

A nők koponyája hosszú (dolichokran), középszéles (metriokran), és – főként a basion–bregma magasságuk – alacsony (chamaekran). Egészarcuk és felsőarcuk közép magas (eury-mesoprosop/euryen-mesen). Szemüregük középszéles, alacsony (chamaekonch), orruk középszéles, közép magas (mesorrhin). A koponya alakja pentagono-rhomboid (72,2%), hátulnézetben bomba alakú (81,2%). Nyakszirtjük ívelt (curvoccipital) (89,7%), kisebbrészt kontyos (bathrokran) (10,3%). Homlokuk mérsékelten hátrafutó (64,3%), de több függélyes is van (21,4%); a sutura metopica gyakorisága 5,9 %. Szemüregük alakja átmeneti (subrectangularis) (63,6%). Orrprofiljuk egyenes (58,4%), de sok más változat is akad; az orrgyök többnyire közepesen mély (50,0%), vagy sekély (41,7%). Az apertura piriformis anthropin (81,2%); gyakori az alveolaris prognathia (92,9%). A fossa canina közepesen mély, a kitöltött fossa kevés (6,4%). A felső fogív széttartó.

5. táblázat. A koponya statisztikai paramétereit. Nők (18–x évesek).
Table 5. Statistical parameters of the skull. Females (18–x years of age).

Martin No.	n	$\bar{X}$	$V_{\text{Min}}-V_{\text{max}}$	SD	S.R.
1	18	179,33	169–193	6,686	115,28
5	12	96,92	89–105	5,178	132,77
8	15	137,47	120–150	7,782	162,13**
9	21	91,81	80–97	4,366	101,53
17	12	125,33	116–136	6,415	136,49
20	15	110,40	100–120	5,974	157,21**
38	12	1296,47	1097–1469	122,725	121,50
40	8	90,38	83–99	5,263	111,98
45	9	124,67	119–129	4,387	91,40
47	12	109,92	100–118	4,981	76,63
48	18	66,28	58–71	3,357	88,34
51	18	40,00	37–45	1,970	115,88
52	18	32,61	30–36	1,720	90,53
54	21	23,86	20–27	1,558	91,63
55	19	48,16	46–53	2,192	81,19
65	15	117,07	111–131	5,203	97,83
66	14	93,71	84–102	5,283	91,09
72	11	86,27	78–92	3,771	130,03
75/1	8	26,63	19–33	5,263	114,41
8:1	12	76,37	70,18–81,67	3,638	113,69
17:1	12	70,22	64,80–75,00	3,415	110,16
17:8	9	93,71	82,27–103,33	5,771	131,16
20:1	13	61,52	56,98–66,67	2,584	103,36
20:8	14	81,00	72,34–86,67	4,147	125,67
9:8	13	66,56	58,82–72,93	4,446	134,73
47:45	7	86,92	82,81–92,00	3,620	68,30*
48:45	9	52,34	48,74–56,80	2,961	92,53
52:51	18	81,59	73,17–86,49	3,532	70,64
54:55	17	49,39	41,67–56,52	3,645	88,90

* = szignifikánsan nagy szórás (P<1%) – significantly high standard deviation,

** = szignifikánsan kis szórás (P<99%) – significantly low standard deviation.

6. táblázat. A vázcsontok statisztikai paramétereit. Férfiak (18-x évesek).
 Table 6. Statistical parameters of the post-cranial bones. Males (18-x years of age).

Martin No.		n	$\bar{X}$	$V_{\text{Min}}-V_{\text{Max}}$	SD	
Humerus	1	J R 43	324,19	292-356	17,691	
		B L 35	307,37	285-346	15,773	
	2	J R 41	325,78	286-346	17,466	
		B L 31	310,52	279-337	16,303	
	7	J R 52	65,50	57-74	3,578	
		B L 44	64,11	54-73	3,937	
Radius	1	J R 41	242,98	216-288	16,149	
		B L 35	241,34	219-269	14,568	
Ulna	1	J R 40	262,30	231-306	15,747	
		B L 34	258,47	228-290	15,877	
Femur	1	J R 49	444,65	404-490	23,147	
		B L 43	443,98	407-490	22,424	
	2	J R 49	440,49	402-485	23,088	
		B L 43	439,49	406-485	22,073	
	8	J R 63	90,21	79-100	5,578	
		B L 49	90,04	78-100	5,354	
	19	J R 54	47,33	42-52	2,495	
		B L 43	46,93	41-52	2,558	
	Tibia	1	J R 45	352,56	304-404	23,230
			B L 46	355,39	319-406	21,171
1/b		J R 46	352,33	304-402	23,567	
		B L 45	356,02	319-408	22,460	
10/b		J R 57	75,67	65-85	4,553	
		B L 53	75,28	64-84	4,330	
Fibula	1	J R 31	351,58	300-396	24,583	
		B L 28	353,46	319-395	22,147	
Pubis hossz-length		37	91,62	72-108	7,819	
Ischium hossz-length		37	95,14	84-106	5,846	
Ischio-pubis index		37	96,25	85,71-103,85	4,916	
Cotilo szélesség-breath		41	38,10	32-45	3,177	
Inc. Isc. Maior szélesség-breath		41	39,02	34-50	3,934	
C/I index		41	98,53	70,00-121,62	12,271	
Testmagasság (H1)-Stature		47	166,99	152,52-183,47	8,155	
Testmagasság (R1)-Stature		44	166,21	156,35-183,56	6,034	
Testmagasság (F1)-Stature		52	166,68	155,89-178,65	6,276	
Testmagasság (T1)-Stature		51	163,81	152,62-180,59	7,522	
Testmagasság (H1+R1)/2-Stature		38	167,19	155,36-183,52	7,100	
Testmagasság (F1+T1)/2-Stature		43	164,83	155,31-179,49	6,539	
Testmagasság (H1+R1+F1+T1)/4-Stature		64	165,82	152,69-181,89	6,790	

7. táblázat. A vázcsontok statisztikai paramétereit. Nők (18-x évesek).
 Table 7. Statistical parameters of the post-cranial bones. Females (18-x years of age).

Martin No.		N	M	$V_{Min}-V_{Max}$	s	
Humerus	1	J R	24	288,75	247-331	20,875
		B L	24	282,92	241-323	22,138
	2	J R	22	287,18	243-328	20,747
		B L	21	280,62	245-319	21,051
	7	J R	33	54,58	50-64	3,062
B L		36	53,58	48-63	2,792	
Radius	1	J R	24	216,71	187-256	16,523
		B L	24	214,58	183-249	15,039
Ulna	1	J R	17	236,88	212-275	17,320
		B L	19	234,58	207-268	15,813
Femur	1	J R	35	403,09	354-473	27,605
		B L	33	402,49	354-477	30,647
	2	J R	35	399,54	352-468	27,478
		B L	33	399,76	352-471	29,776
	8	J R	38	78,11	70-87	4,441
		B L	40	78,28	70-89	4,766
	19	J R	36	41,36	37-46	2,344
B L		35	41,03	37-46	2,162	
Tibia	1	J R	27	328,52	283-384	24,593
		B L	22	326,09	281-392	24,671
	1/b	J R	25	330,44	281-387	25,621
		B L	21	326,19	280-393	26,139
	10/b	J R	35	66,71	59-86	5,097
		B L	32	66,03	59-85	4,590
Fibula	1	J R	7	332,43	320-341	6,901
		B L	11	329,82	299-377	22,171
Pubis hossz-length		19	89,42	74-100	8,585	
Ischium hossz-length		19	82,79	73-97	7,192	
Ischio-pubis index		19	107,99	98,79-114,81	4,633	
Cotilo szélesség-breath		30	33,93	29-38	2,703	
Inc. Isc. Maior szélesség-breath		30	43,93	33-52	5,152	
C/I index		30	78,22	59,18-112,12	10,606	
Testmagasság (H1)-Stature		30	151,24	131,73-169,61	9,323	
Testmagasság (R1)-Stature		32	155,89	145,39-170,33	5,873	
Testmagasság (F1)-Stature		38	155,21	142,61-174,59	7,727	
Testmagasság (T1)-Stature		29	155,63	140,12-174,99	7,926	
Testmagasság (H1+R1)/2-Stature		23	153,85	138,56-169,74	8,194	
Testmagasság (F1+T1)/2-Stature		27	155,80	141,37-174,79	8,052	
Testmagasság (H1+R1+F1+T1)/4-Stature		47	154,26	139,96-172,27	7,036	

4. A testmagasság jellemzői

A testmagasság a férfiak esetében többnyire nagy; az átlagérték szerint azonban közepes. Fordított a gyakoriság a nők esetében, kiknek testmagassága legtöbbször kisközepes, átlagértékük szerint azonban ugyancsak közepes. A termetkategóriák szerinti eloszlás (8. táblázat) azt is jól érzékelteti, hogy a népességben belül, mind a férfiak, mind a nő között létezett egy alacsonyabb és egy magasabb termetű csoport.

8. táblázat. A termetértékek osztályeloszlása.
Table 8. Class distribution of stature data.

Termetosztályok – <i>Classes of stature</i>		Férfiak	<i>Males</i>	Nők	<i>Females</i>
Férfiak – <i>Males</i>	Nők – <i>Females</i>	n	%	n	%
130,0–149,9	121,0–139,9	–	–	1	2,1
150,0–159,9	140,0–148,9	13	20,3	8	17,0
160,0–163,9	149,0–152,9	16	25,0	13	27,7
164,0–166,9	153,0–155,9	13	20,3	8	17,0
167,0–169,9	156,0–158,9	1	1,6	7	14,9
170,0–179,9	159,0–167,9	20	31,2	9	19,2
180,0–199,9	168,0–186,9	1	1,6	1	2,1

Ha áttekintjük a termetértékek egyszerűsített osztálygyakoriságát néhány nagyobb esetszámú római kori mintán (9. táblázat) megfigyelhető, hogy a legalacsonyabb átlagos testmagasság, mindkét nem esetében a visegrádiaknál adódott. A férfiak átlagos testmagassága valamennyi mintában a közepes termet-osztályba tartozik, ugyanakkor csak a visegrádi nők termete esik a közepes tartományba, a másik három sorozatban a nők számottevően (átlag 2,3 cm-rel) magasabbak voltak.

9. táblázat. A testmagasság osztálygyakorisága római kori mintákban.
Table 9. Class distribution of stature in Roman Period samples.

Osztályok – <i>Classes</i>		Visegrád	Tác	Pécs	Tokod
		%	%	%	%
F é r f i a k – <i>M a l e s</i>		n:64	n:109	n:22	n:45
kicsi– <i>small</i>	130,0–163,9	45,3	30,3	40,9	37,8
közepes– <i>medium</i>	164,0–166,9	20,3	17,4	13,6	15,5
nagy– <i>tall</i>	167,0–199,9	34,4	52,3	45,5	46,7
Átlag – <i>Mean</i> :		165,82	166,75	166,18	166,47
N ő k – <i>F e m a l e s</i>		n:47	n:122	n:28	n:34
kicsi– <i>small</i>	121,0–152,9	46,8	22,1	17,9	20,6
közepes– <i>medium</i>	153,0–155,9	17,0	26,2	35,7	26,5
nagy– <i>tall</i>	156,0–186,9	36,2	51,7	46,4	52,9
Átlag – <i>Mean</i> :		154,26	156,39	156,12	157,13

Ezen túlmenően, a visegrádi mintán is tetten érhető a Kárpát-medencei leletanyagon tett azon megfigyelés, mely szerint a testmagasság értékének alakulásában a humerusnak döntő szerepe van (Éry 1998). Így az általános iránynak megfelelően a négy végtagcsont (humerus, radius, femur, tibia) közül a humerus szolgáltatja a legmagasabb termetértéket a férfiak, s a legalacsonyabb értéket a nők esetében.

5. Taxonómiai jellemzők

A népesség taxonómiai megítélésére 17 férfi és 7 nő volt alkalmas, valamennyien az európai nagyrasz képviselői. A 8:1-es koponyajelző jól érzékelteti a dolichokranok túlsúlyát, s a brachykranok alárendeltebb jelenlétét, de nagyjából ugyanez a tendencia jellemző a négy másik római kori mintára is (10. táblázat). Nordoid jelleget 8 férfi és 3 nő hordozott, gracilis mediterrán elem csupán két nőnél volt megfigyelhető. Négy férfi és egy nő mutatott tisztán cromagnoid típusjegyeket, míg nordoid és cromagnoid keveredés 2 férfinél volt észlelhető. A férfiak közt előfordult egy-egy pamíri, dinári és alpi típusú is, egy nő pedig archaikus chamaekran jelleget mutatott.

10. táblázat. A koponyajelző (8:1) osztálygyakorisága római kori mintákban.
Table 10. Class distribution of cranial index (8:1) in Roman Period samples.

Osztályok – Classes	Visegrád %	Tác %	Bp.Kaszásd. %	Pécs %	Tokod %
Férfiak – Males:	n:23	n:66	n:37	n:12	n:35
dolichokran x–76,4	60,9	53,0	43,2	58,3	42,9
mesokran 76,5–79,9	21,7	33,3	29,7	16,7	31,4
brachykran 80,0–x	17,4	13,7	27,0	25,0	25,7
Átlag – Mean:	76,1	75,6	77,3	76,8	77,8
Nők – Females:	n:12	n:68	n:28	n:12	n:21
dolichokran x–77,3	58,3	67,7	50,0	58,3	61,9
mesokran 77,4–80,8	33,3	29,4	35,7	25,0	23,8
brachykran 80,9–x	8,4	2,9	14,3	16,7	14,3
Átlag – Mean:	76,4	76,4	78,0	76,6	76,2

6. Kóros elváltozások

Jelen dolgozat keretei között nincs lehetőség a számos kóros elváltozás és fejlődési rendellenesség bemutatására. Itt csupán az erőművi behatásokat és töréseket, valamint az életben elvesztett, illetve szuvas fogak gyakoriságát ismertetem.

A férfiakon kardvágás egy esetben az állkapcsón, zúzódás 8 esetben a koponyán, egy esetben kézközépcsonton volt észlelhető. Gyógyult csonttörés egy esetben a felkarcsonton, egy esetben a singcsonton, négy esetben bordán, egy esetben combcsonton, egy esetben szárcapocs csonton volt észlelhető.

A nőknél zúzódás két koponyán mutatkozott. Gyógyult csonttörés egy esetben orrcsonton, egy esetben járomcsonton és talán állkapcsón, egy esetben kulcscsonton, egy esetben orsócsonton, két esetben singcsonton, négy esetben bordán, egy esetben sípcsonton és két esetben szárcapocs csonton volt észlelhető.

A törések helyeinek előfordulásában nemi különbség nem észlelhető, koponyazúzódások azonban férfiaknál jóval gyakoribbak.

Szuvas fog a férfiaknál 7,7 %-ban (1134/87), nőknél 4,1 %-ban (839/34) fordul elő. Életben elvesztett fog a férfiaknál 11,7 %-ban (1559/183), a nőknél 12,9 %-ban (1141/147) fordul elő.

7. A népesség embertani párhuzamai

A Visegrád–diósi késő római férfi népesség és Pannónia korabeli lakosai közötti hasonlóság vagy különbözőség elemzésére azok a sorozatok szolgáltak, amelyeknél az elemzett 10 koponyaméret esetszáma méreteenként legalább 10 volt.

A számítások végeredménye szerint Visegrád és a vele egykorú pannóniai minták között 99 %-ra szignifikáns hasonlóság egyetlen esetben sem mutatkozott (11. táblázat). A Visegrád és a többi minta közötti különbséget jórészt a visegrádiak viszonylag keskeny homlok-, valamint viszonylag keskeny szemüreg szélessége okozza.

11. táblázat. Visegrád férfi mintájának távolsága római mintáktól.

Table 11. Distance between the male Visegrád sample and other Roman Period ones.

Sorozatok – Series	C_p^2
Visegrád – Tác	0,198
Visegrád – Pécs	0,262
Visegrád – Tokod	0,274
Visegrád – Majs	0,349
Visegrád – Bp.Kaszásdülő	0,368

Összegzés

A Visegrád–Diós határreszen 80 százalékban feltárt temető a Visegrád–Gizellamajor lelőhelyen egykor volt késő római kori un. kiserőd népességét fogadta magába. A temetőben 75 gyermek és 163 felnőtt, ezen belül 99 férfi és 64 nő nyugodott. 0 éves halott csupán három van a mintában, ugyanakkor sok az 1–9 év között elhunyt gyermek. A felnőttek halálzási csúcsértéke igen korán, már 35–39 év között jelentkezik, s a kedvezőtlenebb halandóság inkább a férfiakat sújtotta. Az europid típusú népesség koponyaformája jórészt hosszú (dolichokran) volt, testmagassága közepes, mely átlagérték azonban egy alacsonyabb s egy magasabb termetű csoportot fed el. A népesség a Kelet–Dunántúl egyetlen hasonló korú mintájához sem áll közel.

*

Köszönetnyilvánítás. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dr. Éry Kingának a munkám elvégzéséhez és dolgozatom megírásához nyújtott önzetlen segítségéért. Ugyancsak köszönettel tartozom Gróf Péternek és Dr. Gróh Dánielnek a vizsgálati anyag és a régészeti dokumentáció rendelkezésre bocsátásáért.

Irodalom

- Acsádi, Gy., Nemeskéri, J. (1970): *History of Human Life Span and Mortality*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Alekszejev, V. P., Debec, G. F. (1964): *Kraniometrija*. Moszkva.
- Éry, K. (1968): Anthropological Studies on the Late Roman Population at Majs, Hungary. *Anthrop. Hung.* 8: 31–58.
- Éry, K. (1973): Anthropological Data to the Late Roman Population at Pécs, Hungary. *Anthrop. Hung.* 12: 63–114.

- Éry, K. (1981): Anthropologische Analyse der Population von Tokod aus dem 5. Jahrhundert. In: Mócsy, A.: *Die Spätromische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 223–263.
- Éry, K. (1998): Length of Limb Bones and Stature in Ancient Populations in the Carpathian Basin. *Humanbiologia Budapestensis* 26.
- Éry, K. (2000): Anthropological studies on a Late Roman Period population at Tác–Margittelep. *Annales Historico–Naturales Musei Nationalis Hungarici* 92: 347–453.
- Éry, K., Kralovánszky, A., Nemeskéri, J. (1963): Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Antrop. Közl.* 7: 41–90.
- Fráter, E. (1993): Embertani és szerológiai vizsgálatok Budapest III. Kaszás dűlő, Raktárrét római kori népességén. *Anthrop. Közl.* 35: 39–60.
- Ferembach, D., Schwidetzky, I., Stoukal, M. (1979): Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett. *Homo* 30: 1–32.
- Gróf, P., Gróh, D. (1991a): Visegrád–Gizellamajor. *Rég. Füz. Ser I.* 42: 41.
- Gróf, P., Gróh, D. (1991b): Előzetes jelentés a Visegrád–gizellamajori római erőd feltárájáról. *Com. Arch. Hung.* 85–95.
- Gróf, P., Gróh, D. (1992): Visegrád–Gizellamajor. *Rég. Füz. Ser I.* 44: 41.
- Gróf, P., Gróh, D. (1993): Visegrád–Gizellamajor. *Rég. Füz. Ser I.* 45: 46–47.
- Gróf, P., Gróh, D. (1994): Visegrád–Gizellamajor. *Rég. Füz. Ser I.* 46: 49–50.
- Gróf, P., Gróh, D. (1995): Római építészeti emlékek Visegrád térségében. *Műemlékvédelem*. XXXIX. 61–68.
- Gróf, P., Gróh, D. (1996): Visegrád–Gizellamajor. *Rég. Füz. Ser I.* 47: 46–47.
- Gróf, P., Gróh, D. (1997a): Visegrád–Gizellamajor. *Rég. Füz. Ser I.* 48: 52–53.
- Gróf, P., Gróh, D. (1997b): Visegrád–Gizellamajor. *Rég. Füz. Ser I.* 49: 58–59.
- Gróf, P., Gróh, D. (1997c): *Visegrád. Római kori emlékek. Tájak. Korok*. Múzeumok Kiskönyvtára 551.
- Lipták, P. (1980): *Embertan és emberszármazástan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Martin, R., Saller, K. (1957): *Lehrbuch der Anthropologie. I–II*. Stuttgart.
- Nemeskéri, J., Harsányi, L., Acsádi, J. (1960): Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthrop. Anzeiger* 24: 103–115.
- Penrose, L. S. (1954): Distance, Size and Shape. *Annals of Eugenics* 18: 337–343.
- Rahman, N. A. (1962): On the sampling distribution of the studentized PENROSE measure of distance. *Ann. Hum. Gen.* 26: 97–106.
- Schinz, H., Baensch, W., Friedl, E., Uehlinger, E. (1952): Ossifikationstabelle. In: *Lehrbuch der Röntgen–Diagnostik. 5. Aufl.* Thieme, G., Stuttgart.
- Schour, J., Massler, M. (1941): The development of the human dentition. *J. Amer. Dent. Assoc.* 28: 1153–1160.
- Sjøvold, T. (1990): Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evol.* 5: 431–447.
- Stoukal, M., Hanáková, H. (1978): Die Länge der Längsknochen altslavischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. *Homo* 29: 53–69.
- Thoma, A. (1978): Distance et forme entre groups. *Bull. et Mém. de la Société d'Anthropologique de Paris* 5 (13): 15–22.

Levelezési cím: Merczi Mónika
 Mailing address: Balassa Bálint Múzeum
 H-2501 Esztergom, Pf. 19
 Hungary